

RITA MILIŪNAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

KALBOS PRESTIŽAS IR JO PLANAVIMAS

1. ĮVADINĖS PASTABOS

Daugiatautėje ir daugiakalbėje globalizacijos aplinkoje vis aiškiau suvokiama, kad kalbų sąveikos procesai turi būti ne paliekami stichiškai raidai, o reguliuojami įvairiomis apgalvotomis kalbų politikos priemonėmis. Pastaraisiais metais įvairiose šalyse užsiplieskiantys tautiniai, kartu ir kalbiniai konfliktai – Vengrijoje dėl serbų, Belgijoje dėl flamandų ir valonų, o ir Lietuvoje – dėl lenkų tautinės mažumos interesų asmens dokumentuose rašyti pavardes nelietuviškais rašmenimis, įvesti lietuvių ir lenkų dvikalbystę viešuosiuose užrašuose Pietryčių Lietuvoje ir kt. – tik patvirtina tokio reguliavimo būtinybę. Todėl vienai iš sociolingvistikos krypčių – kalbos planavimui (kuris sudaro pagrindą kalbos politikai įgyvendinti) ir ypač jo atšakai, susijusiai su kalbų statusu, – pasaulyje skiriama daug dėmesio ir apskritai kalbama apie kalbos planavimo atgimimą (Ferguson 2006: 4–5)¹.

¹ Tai rodo pastarąjį dešimtmetį atsiradusių kalbos planavimui ir kalbų politikai skirtų mokslo žurnalų – *Dabartinės kalbos planavimo problemos* (*Current Issues in Language Planning*, nuo 2000 m.), *Kalbos politika* (*Language policy*, nuo 2002 m.), 1977 m. įkurto ir po pertraukos atgaivinto žurnalo *Kalbos problemos ir kalbos planavimas* (*Language problems and language planning*) ir kt. skelbiamų straipsnių temos, taip pat gausiai leidžiamos monografijos ir teminiai straipsnių rinkiniai, kuriuose įvairių šalių kalbų politikos ir planavimo klausimai nagrinėjami plačiame socialiniame, etniniame, religiniame, politiniame, kultūriniame ir ekonominiame kalbų funkcionavimo kontekste.

Praėjusio šimtmečio lietuvių kalbos raidos istorija rodo, kad svarbiausių jos atmainų, t. y. bendrinės kalbos ir tarmių, funkcionavimą visuomenėje, o tarpukario Lietuvoje ir atkurtosios nepriklausomybės laiku – ir valstybinės kalbos santykį su kitomis kalbomis, taip pat stengtasi vienaip ar kitaip nustatyti. Tik pati kalbos planavimo sąvoka pasaulio sociolingvistų darbuose pasirodė nuo XX a. antrosios pusės, o Lietuvoje ji dažniau pradėta minėti pastaraisiais dešimtmečiais, pirmenybę teikiant konkretnėms kalbų kontaktų, kalbos (kalbų) politikos ir pan. sąvokoms.

Jau kiek laiko kai kuriuose užsienio sociolingvistų darbuose prie tradicinių kalbos planavimo atšakų priskiriama dar viena – kalbos prestižo planavimas. Tiesa, tebėra įsigalėjusi ir nuomonė, kad kalbės ar atmainės prestižas iš principo klostosi tik stichiškai, taigi negali būti kaip nors valdomas. Vis dėlto vis dažniau pripažįstama, kad kalbos planavimas yra ne tik valdžios įrankis kalbos situacijai keisti ir kalbos politikai vykdyti. Turi keistis ir kalbos vartotojų nuostatos, kad jie patys norėtų palaikyti vieną ar kitą kalbą ar jos atmainą, taigi stiprintų jos prestižą visuomenėje. Valstybė ar atskiros visuomenės grupės, būdamos suinteresuotos kokios kalbos ar jos atmainos palaikymu, gali planuoti ir jų prestižą.

Dabartinė lietuvių kalbos sociolingvistinė situacija, kiek leidžia spręsti fragmentiški jos tyrimai, taip pat reikalauja ne tik aiškiau apibrėžti kalbos prestižo sąvoką, bet ir numatyti kalbos prestižo planavimo būdus bei priemones, kurie leistų lietuvių kalbai, jos bendrinei atmainai ir tarmėms, neprarasti savo vaidmens visuomenės ir valstybės gyvenime, kai globalizacijos sąlygomis stiprėja anglų kalbos įtaka. Kaip tik nuo visuomenės kalbinės savimonės, nuo to, kokiai kalbai ir kokioms raiškos priemonėms bus teikiama pirmenybė viešojoje, o ir privačiojoje vartosenoje, vis labiau priklausys, kiek ir kaip apskritai gyvuos lietuvių kalba.

Suprantant, kad straipsnio apimtis neleidžia aprėpti daugelio kalbos planavimo sričiai priklausančių klausimų, labiau orientuojamasi į vieną su bendrinės kalbos ir jos normų stiprinimu susijusį aspektą. Keliami du tikslai: 1) parodyti, kaip į kalbos prestižo planavimą žiūrima užsienio sociolingvistų darbuose; 2) atskleisti kalbos prestižo planavimo reikšmę, apibūdinti svarbiausius jo uždavinius dabartinėje lietuvių kalbinėje bendruomenėje (kuri telkiasi ne tik Lietuvoje, bet ir emigracijoje) ir pagrįsti šios veiklos būtinumą.

2. KALBOS PLANAVIMO SĄVOKOS RAIDA

Kalbos planavimu priimta vadinti tiek praktinę veiklą, kuria sąmoningai siekiama keisti kalbos vartojimą ir jos vidines ypatybes, tiek teorinę discipliną, kurios objektas yra ta praktinė veikla (Ferguson 2006: 1). Nesiimant nagrinėti visos kalbos planavimo, kaip sociolingvistikos krypties, radimosi istorijos², šiuokart svarbu tik parodyti, kodėl ir kaip išsiskyrė atskira jo atšaka – kalbos prestižo planavimas.

Nors tautų ir jų kalbų santykių reguliavimo problemų pilna pasaulio istorija, apie kalbos planavimą kaip jų sprendimo būdą pradėta kalbėti tik XX a. antroje pusėje. Kalbos planavimas kaip sociolingvistikos atšaka atsirado iš praktinio poreikio spręsti kalbų problemas, kurių kilo po Antrojo pasaulinio karo kuriantis nacionalinėms valstybėms (Zhao, Liu 2007: 113). Kalbos planavimo problematika ėmė sparčiai plėtotis ir tapo sociolingvistikos objektu 7-ajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje, ypač kai Afrikoje ir Azijoje daug išsikovojusių nepriklausomybę tautų turėjo apsispręsti dėl nacionalinės kalbos (Mesthrie, Swann ir kt. 2000: 384; Ricento 2000: 196–213; Ferguson 2006: 1–2). Kiek vėliau išryškėjo kalbų kontaktų problematika, o nuo paskutinio XX a. dešimtmečio pasidarė aktualūs žmogaus teisių, susijusių su kalbų vartojimu, aspektai.

Įvairiais istoriniais laikotarpiais skirtingų šalių vyriausybių ar visuomeninių organizacijų keliami kalbos planavimo uždaviniai esti skirtingi, lemiami tų šalių pasirinktos kalbinės ideologijos³, sociolingvistinės situacijos, taip pat susiklosčiusios politinės, kultūrinės patirties ir tradicijų, tačiau pripažįstama, kad tikslas panašus. Planuojamomis priemonėmis siekiama, kad kalba ar jos atmainos kuo geriau tenkintų konkrečios visuomenės kalbinius poreikius, kurie, beje, pastaruoju metu pasaulyje dažnai suprantami tik kaip komunikaciniai, pamirštant kitas kalbos funkcijas⁴.

² Apie istoriškai susiklosčiusius tris kalbos planavimo etapus, siejamus su makrosociopolitiniais ir kitokiais veiksniais, žr. Ricento 2000: 196–213.

³ Paprastai skiriama keturių rūšių kalbinė ideologija: kalbinė asimiliacija (nuostata, kad kiekvienas visuomenės narys turi mokėti vyraujančią tos visuomenės kalbą, net jei tai ir nėra jo gimtoji kalba; dažniausiai ja remiasi kalbos politika, taikoma imigrantams), daugiakalbystė (daugelio kalbų palaikymas toje pačioje visuomenėje), vernakuliarizacija (vietinės kalbos atkūrimas ir pavertimas oficialiąja valstybės kalba) ir internacionalizacija (nevietinės kalbos pasirinkimas kaip oficialios bendriems visuomenės reikalams arba atskirai tos visuomenės bendravimo sričiai) (Cobarrubias 1983).

⁴ Kitaip tariant, dažnai pirmenybė teikiama pragmatinei, o ne ideologinei kalbos politikai ar abiejų deriniui: pirmoji į kalbą žiūri tik kaip į komunikacijos įrankį, antroji – kaip į kalbos atžvilgiu išorinių vertybių simbolį (žr. Bakmand 2000).

Kalbos planavimo sąvoka pasaulio sociolingvistų darbuose pasirodė pačioje XX a. 6-ojo dešimtmecio pabaigoje. Pirmas ją pradėjo vartoti norvegų kilmės amerikiečių kalbininkas Einaras Haugenas. Remdamasis Norvegijos pastangų modernizuoti, skatinti ir plėtoti nacionalinę kalbą tyrimu, jis pateikė šio termino apibrėžimą, o vėliau jį dar tobulino. Tuo metu kalbos planavimas sietas tik su vidiniais kalbos aspektais (standartizacija): rengta norminė gramatika ir žodynas, tvarkyta rašyba, kad jais galėtų remtis rašytojai ir kalbėtojai nevienalytėje kalbinėje bendruomenėje (Daoust 1997: 438; Bakmand 2000). 7-ojo dešimtmecio pabaigoje E. Haugenas kalbos planavimą apibūdino kaip kalbos pokyčių vertinimą: „KP (t. y. kalbos planavimo. – R. M.) esmė yra apsispręsti dėl kurios nors vienos kalbos formos“, bet kartu iškėlė ir kitą aspektą: tai esąs ir „mėginimas paveikti pasirinkimą“ (Haugenas 1994 [1966]: 15). Taigi kalbos planavimas suprastas kaip kalbos norminimas ir ugdymas, t. y. sąmoningos pastangos „iš viršaus“, pagal numatytus tikslus, pakeisti tiek kalbos raidą, tiek kalbinės bendruomenės kalbinį elgesį. E. Haugeno kalbos planavimo modelį sudaro keturi dėmenys (skirtingu metu skelbtose modelio versijose tų dėmenų pavadinimai ir eiliškumas skyrėsi). Pagal 1983 m. šio modelio versiją tai: 1) normų atranka, 2) normų kodifikacija, 3) funkcijų diegimas, 4) funkcijų tobulinimas, arba plėtra (Haugen 1983: 270–275). Kaip nurodo E. Haugenas, pirmas ir trečias dėmuo (ar kalbos planavimo etapai) yra socialiniai, kalbos atžvilgiu išoriniai, o antras ir ketvirtas – lingvistiniai, kalbos atžvilgiu vidiniai. Remdamasis vokiečių kalbininko Heinzo Klosso (Kloss 1969) nubrėžtu skirtumu tarp kalbos sandaros planavimo⁵ ir kalbos statuso planavimo, E. Haugenas 1983 m. patobulintame modelyje socialinius modelio aspektus – normų atranką ir funkcijų diegimą – nurodė kaip atitinkančius statuso planavimą, o kalbos kodifikaciją ir funkcijų plėtrą – kaip atitinkančius kalbos sandaros planavimą.

Be to, E. Haugenas pabrėžė svarbią mintį, kad tie keturi modelio žingsniai, nors rodo tam tikrą loginį eiliškumą, nebūtinai laiko atžvilgiu eina iš eilės: jie gali būti vienalaikiai arba cikliški (Haugen 1983: 270).

Kalbos statuso planavimas yra kalbos vartojimo teisinių pagrindų, santykių su kitomis kalbomis ir kitomis tos pačios kalbos atmainomis regulia-

⁵ Lietuvių kalbinėje literatūroje norminamojo (preskriptyviojo) reguliavimo objektą, kai siekiama pakeisti kalbos struktūrą (kalbos formų raidą), – kai kurie autoriai vadina skoliniu *korpusas* (angl. *corpus*); kiti jo šia neįprasta reikšme vengia ir verčiasi įvairiai. Pavyzdžiui, Valstybinės lietuvių kalbos komisijos dokumentuose (plg. Gairės 2003, Gairės 2008) šia reikšme vartojamas *kalbos sistemos ir vartosenos planavimas*. Šiame straipsnyje siūlomas terminas *kalbos sandaros planavimas*.

vimas. Kokiōs kalbos ar atmainos vartojimas gali bŭti kalbos statuso planavimo priemonėmis skatinamas arba maŭzinamas.

Kalbos sandaros planavimas turi tikslą pakeisti vidines kalbos ypatybes, kad ji pasidarytų gyvybingesnė. Jis apima grafizaciją (rašto ŭenklių sistemos pasirinkimą ir tobulinimą), standartizaciją (vienos pasirinktos atmainos normų kodifikaciją ir jos tobulinimą) ir modernizaciją (kalbos, ypač leksikos, įskaitant terminiją, išteklių plėtrą pagal naujai besirandančius visuomenės poreikius). Šios veiklos rezultatai – norminamieji ŭodynai, gramatikos, taisyklių rinkiniai, kalbos vartojimo rekomendacijų leidiniai ir įvairūs norminamieji sarašai.

Nors E. Haugeno kalbos planavimo modelis, ypač pirmosios jo versijos, daŭnai kritikuojamas⁶, bet kartu pripaŭŭstama, kad tai geras atskaitos taškas norint aprašyti bet kurį kalbos planavimo procesą, nes rodo idealią jo raidą, kuri nuo realios situacijos gali skirtis įvairiu lygiu (Groof 2002: 117–121). Į E. Haugeno kalbos planavimo modelį iš tiesų daŭnai ŭiŭrima kaip į bendrinės kalbos raidos etapus – nuo vienos tarmės pasirinkimo bendrinės kalbos pagrindu iki tos bendrinės kalbos įsitvirtinimo visuomenėje (plg. Subačius 2002: 132–133; 2004: 105–113). Tad šis modelis buvo tobulinamas ir taikomas įvairių bendrinių kalbų kaip standarto kŭrimo(si) istorijai aprašyti, įvairiai kaitaliojant keturių E. Haugeno nurodytų dėmenų eilės tvarką, tačiaŭ tai, pasak Giedriaus Subačiaus, rodo ne tiek šios teorijos trŭkumus, kiek jos lankstumą.

Taigi antras svarbus ŭingsnis kalbos planavimo sŭvokos raidoje – H. Klosso sukurtas ir E. Haugeno perimtas dvinaris kalbos planavimo modelis: manyta, kad svarbiausias kalbos palaikymo visuomenėje problemas galima spręsti taikant mokslinius metodus ir kalbos planuotojams tiksliai planuojant kalbų raidos ir jų sŭveikos procesus (Groof 2002: 118–119; Baldauf 2004: 376–388; Zhao, Liu 2007: 113). Šis modelis kalbos planavimo veikloje vyravo beveik iki pat XX a. pabaigos.

Kalbos planavimo sŭvokos turinys per laiką ir toliau kito. Trečiajį raidos etapą galima skirti tada, kai amerikiečių kalbininkas Robertas L. Cooperis ėmė kalbėti apie kalbos mokymo planavimą (Cooper 1989). Tai toks kalbos planavimo tipas, kai daŭniausiai valstybės mastu per visuomenės mokymą ir švietimo sistemą siekiama paveikti visuomenės raštingumą, kalbos ir jos normų paplitimą, kartu – kalbos statusą.

⁶ Pavyzdžiui, Moshe'ė Nahiras kritikavo E. Haugeno modelį, sakydamas, kad tai esantys tik keturi teoriniai pradiniai taškai, nes nieko nekalbama apie kalbos planuotojų motyvus ir galutinius tikslus (Nahir 2006 [1984]: 423–448). E. Haugenas, beje, tą kritiką pripaŭžino.

Suprantama, kad visi trys kalbos planavimo dėmenys yra susiję ir priklauso vienas nuo kito. Pavyzdžiui, jeigu keičiamas kalbos statusas, tarkim, kalbai priskiriama naujų funkcijų, paprastai turi keistis ir kalbos sandara (klostosi nauji stiliai, reikia įteisinti naujų leksikos vienetų) (Mesthrie, Swann ir kt. 2000: 387; Milligan 2007: 195).

Kalbos planavimo teoretikai XX a. antroje pusėje daugiausia kalbėjo apie planavimą, kurį vykdo valstybės valdžia ir jos institucijos, bet mažai dėmesio skyrė patiems kalbos planavimo rezultatams ir žmonių elgesiui bei psichologiniams aspektams, perimant tuos rezultatus. Nuo XX a. 10-ojo dešimtmečio, kai, vykstant makrosociopolitiniams pasaulio pokyčiams, ėmė ryškiai keistis politinės ir socialinės sąlygos kai kuriose Vakarų Europos šalyse, į kalbos planavimą, remiantis plėtojama postmoderniųjų tyrimų modeliais, taip pat pažvelgta naujai (Ricento 2000: 196–213; Groof 2002: 118). Atsisakyta nuostatos, kad kalbos planavimas – tik trečiųjų šalių reikalas, tik priemonė įtvirtinti ir standartizuoti nacionalines kalbas, tik modernizacijos bei tautos kūrimo dalis. Kalbos planavimo įgyvendinimas (angl. *implementation*) buvo pradėtas tirti iš gavėjų perspektyvos; atsirado požiūris, kad senasis dvinaris ar trinaris modelis per siauras ir reikėtų labiau pabrėžti kalbos planavimo produktų pripažinimą ir priėmėjų požiūrį į juos (Zhao, Liu 2007: 113).

Bene svarbiausias šio ketvirtojo kalbos planavimo sąvokos raidos etapo ypatumas – iškeliamas kalbos prestižo vaidmuo ir jo planavimo būtinybė. Taigi kalbos planavimas įgauna ketvirtąjį dėmenį – kalbos prestižą (šiam kontekste pradedama vartoti ir kalbos įvaizdžio sąvoka).

Suomijoje gyvenantis vokiečių kalbininkas Haraldas Haarmannas pirmasis atliko tyrimus, nagrinėdamas individo vaidmenį tiek priimant, tiek atmetant kalbos planavimo produktus. Teoriniame darbe H. Haarmannas tvirtina, kad prestižo planavimas turi būti savarankiška kalbos planavimo atšaka (Haarmann 1990: 103). Pasak šio autoriaus, kalbos sandaros ir statuso planavimas yra produktyvi veikla, o prestižo planavimas – priimamoji arba vertybinė funkcija, kuri turi įtakos tam, kaip produktyviai planavimo veiksmus atlieka planuotojai ir kaip juos priima žmonės. Kad planavimo produktai įgautų prestižą, kalbos planavimo veikla turi vykti keturiais lygiais (individo, visuomeninių organizacijų, oficialių institucijų ir vyriausybės veikla). H. Haarmanno modelyje pirmą kartą greta „iš viršaus“ vykdomo valdžios ir valstybės institucijų kalbos planavimo buvo oficialiai pripažintas ir planavimas „iš apačios“. Suprasta, kad kalbos planavimo veiksmingumą lemia visų veiksmų sąveika (Zhao, Liu 2007: 113).

Robertas B. Kaplanas ir Ričardas B. Baldaufas (Kaplan, Baldauf 1997), teoriškai pripažindami kalbos planavimą ne tik kaip praktinės veiklos, bet ir kaip savarankišką mokslinių tyrimų sritį, toliau plėtojo H. Haarmanno konstrukta, kur, be prestižo, įterpė ir minėtą R. L. Cooperio kalbos mokymo planavimą kaip savarankišką kalbos planavimo veiklos modelio dėmenį (angl. *language-in-education planning*, arba, Cooperio terminu, *acquisition planning*). Tai padėjo atsirasti kalbos prestižo ir įvaizdžio planavimo teorijai; ją kalbos planavimo mokslinėje literatūroje išplėtojo britas Dennisas Ageris (plačiau apie tai – ketvirtame šio straipsnio skyrelyje).

Taigi turint prieš akis visus keturis kalbos planavimo sąvokos raidos etapus, galima sakyti, kad teoriniu lygmeniu kalbos planavimas apima tikslų, uždavinių ir strategijų nustatymą, kaip pakeisti būdą, kuriuo kalba yra vartojama. Praktiniu lygmeniu tai vienos kalbos ar atmainos pasirinkimas ir skatinimas, t. y. sąmoningas sąlygų, kuriomis funkcionuoja kalba, keitimas, ir pačios kalbos išteklių reguliavimas, jos raidos keitimas.

Keturių kalbos planavimo dalių esmę, remiantis R. Baldaufu (2006), galima nusakyti taip:

- kalbos statuso planavimas – kalbos funkcijų keitimas,
- kalbos sandaros planavimas – kalbos formos (ypatybių) keitimas,
- kalbos mokymo planavimas – visuomenės kalbinių įgūdžių keitimas,
- kalbos prestižo planavimas – kalbos įvaizdžio keitimas.

Pirmieji kalbos planavimo praktikai laikėsi požiūrio, kad kalba gali būti planuojama per valstybės vykdomą politiką, labiausiai susitelkiant į kalbos formą ir į funkcijų plėtojimą. Kalbos planavimo sąvokos raida, kalbos planavimui keliant vis naujus tikslus ir apimant vis platesnį objektą, natūraliai išsiplėtė nuo poveikio kalbai iki poveikio kalbos vartotojams ir jų pačių skatinimo veikti kalbos raidą, arba, pasak Denise'o Daousto, kalbos planuotojų objektas išsiplėtė nuo konfliktuojančių normų iki konfliktuojančių kalbų problemų (Daoust 1997: 438).

XX a. 7-ajame dešimtmetyje Einaro Haugeno rašytas straipsnis, taip pat Donnos Christian 1990 m. paskelbtas straipsnis į lietuvių kalbą buvo išversti ir paskelbti dar 1994 m. (žr. Haugenas 1994 [1966]: 14–28; Christian 1994 [1990]: 29–40)]. Tačiau, kaip minėta įvadinėje straipsnio dalyje, lietuvių kalbinėje literatūroje *kalbos planavimo* sąvoka ėmė labiau plisti palyginti neseniai (plg. Vaicekauskienė 2004, 2007; Pupkis 2005: 191–196)⁷,

⁷ Apie Petro Joniko mėginimą knygoje *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje. Visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai* (Čikaga, 1987) remtis E. Haugeno modeliu žr. Subačius 2004: 111–112.

nors su kalbos planavimu tiesiogiai susiję bendrinės lietuvių kalbos norminimo, kalbos politikos ir kalbos kultūros ugdymo bei visuomenės lingvistinio švietimo klausimai keliami ir nuolatos svarstomi per visą bendrinės lietuvių kalbos raidos istoriją.

Pastaruoju dešimtmečiu lietuvių kalbos mokslo darbuose keliami keletą bendrieji kalbos planavimo tikslai: „nustatyti bent svarbiausius kalbos funkcionavimo aplinkybių pokyčius ir tų pokyčių kryptis“; „aiškiai ir griežtai numatyti bendruosius kalbos norminimo dalykus ir planingai dirbti kodifikacijos darbą“; o to darbo rezultatus pateikti visuomenei per įvairias kalbos ugdymo formas (Pupkis 2005: 193). Kartu pabrėžiama kalbos planavimo svarba, suprantant, kad jeigu kalbos planuotojų „bus pateikiama neapgalvotų sprendimų, vartosenoje daugės variantiškumo, o jis klibins kalbos normų pastovumą, mažins patį bendrinės kalbos funkcionalumą“ (Pupkis 2005: 194). Tačiau reikia pripažinti, kad mūsų kalbos norminimas vis dar tebėra labiau sutelktas į griežtą iš tradicijos einančią kodifikaciją ir mėginimą ją įdiegti vartosenoje, o tikrojo kalbos sandaros planavimo galima tikėtis nebent ateityje, turint išsamių esamos padėties tyrimų.

Apžvelgus kalbos planavimo kaip sociolingvistikos krypties teorinės minties raidą, svarbu suprasti kalbos planavimo pradininko Einaro Haugeno mintį, kad **į kalbos planavimą reikia žiūrėti kaip į nesibaigiantį procesą, nes nuolat kinta ir kiekviena gyva kalba, ir jos sociolingvistinė situacija, o kalbos norminimas realiai niekada nepasiekia pabaigos**⁸.

3. KALBOS PRESTIŽAS IR PRESTIŽINĖ KALBA

Apie kalbos prestižą sociolingvistų (Lietuvoje – taip pat) kalbama gerokai seniau, nei jis pradėtas sieti su kalbos planavimu, o pastaruoju metu jis yra tapęs svarbiu sociolingvistikos objektu. Prestižas, kaip kalbos ar jos atmainos ypatybė, išskiria vieną kalbą ar atmainą iš kelių, vartojamų toje pačioje kalbinėje bendruomenėje.

⁸ Dar vienu nauju kalbos planavimo raidos etapu galima būtų laikyti XXI a. pradžią, kai dėl globalizacijos sąlygomis suaktyvėjusių kalbų kontaktų kyla naujų kalbų sąveikos problemų ir pagyvėja teorinės, ypač su kalbos statusu susijusios diskusijos. Kalbama apie kalbos vadybą kaip apie naują, peržengiantį ir vienos kalbinės bendruomenės, ir vienos valstybės kalbos planavimo ribas, sociolingvistikos teorijos ir praktikos objektą; pati sąvoka *kalbos vadyba* pradėta vartoti sociolingvistų darbuose dar 1987 m. (žr. Nekvapil 2006).

3.1. Kalbos prestižas, prestižinė kalba, prestižinės raiškos priemonės

Viena iš sociolingvistikos aksiomų yra ta, kad visos kalbos ar jų atmainos, neišskiriant nė bendrinių kalbų, lingvistiškai yra lygiavertės (vienodai tinka komunikacinei ir ekspresinei funkcijai), tik gali turėti visuomenės suteiktą skirtingą socialinį statusą (Edwards 1996).

Kalbų ar jų atmainų prestižas susiklosto dėl įvairių priežasčių. Heinzas Klossas mini keturias svarbiausias: gausus rašytinis paveldas, aukštas kalbos modernizacijos lygis, svari tarptautinė padėtis arba didelis tos kalbos vartotojų prestižas (Kloss 1966: 143–144). Suprantama, kad ilgainiui, keičiantis aplinkybėms, prestižiškumo lygis taip pat kinta.

Dažniausiai prestižinė kalbos atmaina apibrėžiama remiantis socialiniais ir geografiniais parametrais. Paprastai ji siejama su didžiausią politinę, ekonominę ar (ir) kultūrinę galią, taigi ir prestižą⁹ visuomenėje turinčiu socialiniu sluoksniu, kuris pasirenka vieną kalbą ar kalbos atmainą iš kelių funkcionuojančių toje kalbinėje bendruomenėje. Remdamasis ankstesniais sociolingvistiniais Williamo Mackey, Peterio Trudgillo, Howardo Gileso (pastarojo – kalbinio prisitaikymo teorija) ir kt. tyrimais, Johnas Edwardsas teigia, kad kalbės ar atmainės prestižą sukuria ne lingvistiniai ar estetiniai tos kalbos ar atmainos požymiai; jį lemia žmonių suvokimas, susijęs su socialiniais dalykais. Didesnį prestižą turės ta kalba ar atmaina, kuria kalba socialiai vyraujanti ir valdžią turinti visuomenės grupė¹⁰. Kalbos prestižas turi ryšį ir su jos galia: kuo daugiau funkcijų kalba atlieka, tuo ji prestižiškesnė. Bet nebūtinai visiems prestižiškumas yra vienodas. Vieniems ta pati kalba gali būti galinga ir prestižiška, o kitiems – ne.

⁹ Plg. **prestižas** [pranc. *prestige*] – autoritetas, įtaka, pagarba, geras vardas (*Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Alma littera, 2001).

¹⁰ Kalbos prestižą ir įvaizdį apibrėžia socioekonominis kalbos vartotojų statusas, o tai veikia ir žmonių kalbos pasirinkimą, kadangi į kalbą žiūrima kaip į suteikiančią jos vartotojams socioekonominę žymą (Zhao, Liu 2007: 114). Įdomus vieno Singapūro universiteto mokslininkų atliktas sociolingvistinis tyrimas, siekiant išsiaiškinti kinų kalbos statusą Singapūre (Zhao, Liu 2007: 113–126). Ištyrus vaikų namie vartojamos kalbos sąsajas su jų tėvų socioekonominiu statusu, nustatyta, kad daugiakalbėje ir daugiakultūroje Singapūro visuomenėje, kurioje vykdyta aktyvi dvikalbystės politika ir kur svarbiausias vaidmuo teko anglų kalbai, kinų kalba (kaip ir kitos dvi Singapūre gyvenančių etninių bendruomenių kalbos – malajų ir tamilų) ilgainiui prarado savo prestižą. Anglų kalba peržengė kalbos politikos numatytas ribas: virto ne vien ekonominių santykių palaikymo pagrindu, bet ir ėmė stumti gimtąsias kalbas iš kultūrinio ir namų bendravimo. Dvikalbystės politikos kritikai daro išvadą: kad kinų kalba būtų palaikoma ir vartojama, būtina kalbos planavimo priemonėmis kelti šios kalbos prestižą ir kurti teigiamą jos įvaizdį.

Jeigu siekiama patekti į aukštesnį socialinį sluoksnį, įgyti didesnę galią, kartu išmokstama (perimama) ir to sluoksnio kalba. Kai prestižinė atmaina valstybiškai įteisinama kaip standartas ir imama vartoti tose srityse, kurios yra svarbiausios socialinei visuomenės kontrolei, ji tampa normine atmaina, t. y. bendrine kalba:

[...] prestižine kalba laikytina toji bendrinės kalbos atmaina, į kurią orientuojasi daugumas bendrinės kalbos vartotojų, iš jos mokosi, prie jos pamažu artėja įvairūs sociolektai, pusiau tarminė kalba. Tai pavyzdinė mokyklos, užsieniečių mokomoji, informavimo priemonių kalba (Pupkis 1995: 1).

Kadangi dėl istoriškai susiklosčiusių aplinkybių Lietuvoje iki šiol nėra ryškaus vientiso socialinio sluoksnio, kurio kalba būtų prestižinė (plg. Subačius 2002: 135), tokia sociolingvistinė situacija yra gana sudėtinga; visuomenė orientuojasi labiau ne į kokio socialinio sluoksnio, o į atskirų bendrinės kalbos vartojimo sričių (pavyzdžiui, žiniasklaidos, grožinės literatūros) kalbą.

Geografiškai prestižine kalba dažnai tampa šalies sostinės gyventojų vartojama kalbos atmaina. Ją vartoti taip pat skatina kalbos specialistai ir palaiko profesionalūs kalbėtojai ir rašytojai, kurie yra valdančiosios klasės dalis arba dirba kartu su ta klase (plg. Ammon 2004: 275). Lietuvoje vėlgi susiklostė kitaip: bendrinės kalbos pagrindu tapo ne sostinės tarmė.

J. Edwardsas kalbos prestižo sąvokos esmę atskleidė lygindamas ją su kitomis susijusiomis sąvokomis – kalbos statusu, kalbos funkcijomis ir prestižui priešinga stigma¹¹ (Edwards 1996: 703–705). Prestižas susijęs su įtaka arba reputacija, kurie kilo iš anksčiau pasiektų laimėjimų. Jis visada esąs teigiamas. Statusas susijęs su padėtimi visuomenėje ir yra neutralus terminas: jis gali reikšti ir teigiamą, ir neutralų dalyką, bet vartojamas vienas paprastai turi teigiamą atspalvį. Kalbos statusas yra jos padėtis kalbinėje bendruomenėje palyginti su kitomis kalbomis.

Prestižas ir stigma atsiranda tose visuomenėse, kurios yra susiskaidžiusios ir kur susiduria skirtingos kalbinės bendruomenės. Kur tik yra tarmių, ten yra ir skirtingų nuomonių; kur susiduria kalbos, jos yra lyginamos. Taigi prestižas ir stigma, kaip teigiami ir neigiami vertinimai, susiklosto

¹¹ Plg. **stigma** [gr. *įdagas, ženklas*] – sociologijoje ir psichologijoje vartojama sąvoka nusakyti reiškiniui, kai žmogus ar grupė turi toki fizinį, socialinį ar psichologinį požymį, kuris skiriasi nuo kultūriškai nusistovėjusių normų, ir dėl to tas žmogus ar visa žmonių grupė yra kitų diskriminuojama ar jų yra šalinamasi (pagal <http://lt.wikipedia.org>, žiūrėta 2010 11 29).

istoriškai. Pripažįstama, kad kai kurios kalbos yra geriau išplėtotos ir pritaikytos tikslams ir funkcijoms, kurių reikia moderniai visuomenei. Standartizuoti ir modernizuoti galima visas kalbas, bet ne visada tam yra praktinių socialinių poreikių.

Šio straipsnio apimtis ir tema neleidžia išnagrinėti visų kalbos prestižo aspektų. Vis dėlto bent paminėtina, kad, turint galvoje sociolingvistikos skirtumą į makro- ir mikro-, galima kalbėti apie makroprestižą, kurį sukuria kalbų ar kalbos atmainų santykiai, kai toje pačioje kalbinėje bendruomenėje vienas kalbinis darinys turi didesnę prestižą nei kitas. Taip pat galima kalbėti ir apie mikroprestižą, kai toje pačioje kalboje ar atmainoje konkuruoja vartotojų akyse prestižą turinčios raškos priemonės su neprestižiškomis.

Kalboms kontaktuojant ir jų sandūroje kuriantis naujoms atmainoms (vykstant kreolizacijai), didesnę poveikį – nelygu ir skirtingi visuomenės sluoksniai – turi ta kalba, kurios prestižas didesnis (plg. Spolsky 1998: 63–65). Žemesnio prestižo kalba naujam dariniui teikia fonologinę sistemą, o aukštesnio – leksinę ir gramatinę sandarą. Diglosijos atveju skirtingo prestižo kalbas ar atmainas ta pati visuomenė vartoja skirtingose situacijose (pavyzdžiui, žiniasklaidoje, darbo santykiuose – bendrinę kalbą, buityje – tarminę ar pusiau tarminę). Jei prestižiškesnės kalbos ar atmainos poveikis kitai, ne tokiai prestižiškai, yra silpnesnis, galima kalbėti apie atskirų kalbos elementų, ypač leksikos, skolinimąsi ir dažnai mėgdžiojamąjį, bet kitaip nemotyvuotą vartojimą.

Amerikiečių sociolingvistikos pradininkas Williamas Labovas pirmasis pradėjo kalbėti apie paslėptąjį ir atvirąjį prestižą (žr. Trudgill 2003: 30). Įvairiais testais ir eksperimentais išsiaiškinta, kad nenorminės ar turinčios žemą statusą (netaisyklingos) formos vartojamos daugelio žmonių. Norminės formos turi atvirąjį prestižą, nes viešai pripažįstamos kaip taisyklingos ir rodančios aukštą socialinį vartotojo statusą. Bet ir nenorminės, turinčios žemą statusą formos taip pat viešai šiek tiek pripažįstamos kaip slapta prestižiškos, ir žmonės jas ir toliau vartoja. Įdomus, bet Lietuvoje mažai (gal daugiau tarmėtyrininkų) nagrinėtas su tuo susijęs reiškinys – vadinaimosios persistengimo klaidos, kai žemesnio prestižo atmainos kalbėtojai, stengdamiesi perimti aukštesnio prestižo atmainos reiškinius, neteisingai suvokia tų atmainų skirtumus ir juos apibendrina remdamiesi pastebėtais panašumais (plg. Trudgill 2003: 59–60).

Atskirų svarstymų reikalautų Lietuvos kalbinėje aplinkoje ypač aktualus klausimas, kiek bendrinės kalbos normų prestižą sukuria kodifikacija, o

kiek kodifikuojama tai, kas visuomenėje yra prestižiška. Skirtingais bendrinės kalbos raidos laikotarpiais atsakymas į tą klausimą, be abejo, būtų nevienodas. Šiuokart tik būtina pabrėžti, kad bendrinės lietuvių kalbos praktikoje painiojami du dalykai: prestižinė norma ir pagrindinė (kodifikuotoji) norma, kitaip tariant, linkstama šias normas tapatinti. Tačiau pirmoji – prestižinė norma – yra sociolingvistikos kategorija, sietina su pačioje visuomenėje nusistatomu (sukuriamu) kokios normos prestižu¹², paprastai visuomenės elito vartosenai. Pagrindinė norma, t. y. sistemiškesnė, perspektyvesnė ar pan. (greta šalutinės), yra bendrinės kalbos kodifikacijos sąvoka. Prestižinė ir pagrindinė norma gali nesutapti, be to, prestižinių normų gali būti ne viena, atsižvelgiant į skirtingas socialines kalbos vartotojų grupes. Jeigu kalbama, kad pagrindinė kodifikuotoji norma turi atspindėti prestižinę visuomenės normą (tai būtų idealioju atveju), reikia pirmiausia išsiaiškinti ir susitarti, kieno norma laikytina prestižine. Be to, jeigu kas vartoja pagrindines kodifikuotąsias normas (pavyzdžiui, bent kai kurių žiniasklaidos priemonių žinių vedėjams tai privaloma), galima sakyti, kad jų tartis ir kirčiavimas yra pavyzdiniai, bet dar nebūtinai prestižiniai (bent daliai visuomenės tai atrodo dirbtinė, nenatūrali kalba¹³). Žvelgiant dar plačiau, prestižinė kalba apima ne tik normos (taisyklingumo), bet ir stilingumo bei kalbos etikos dalykus.

3.2. Kalbos prestižo tyrimai Lietuvoje

Kalbos prestižas, kaip ir kiti kalbos planavimo dėmenys, Lietuvoje teoriškai iki šiol nėra aiškiai išdiskutuoti ir apibrėžti, nors apie patį lietuvių kalbos prestižą ir priemones jam didinti kalbama oficialiuose valstybinės lietuvių kalbos politikos dokumentuose – Valstybinės lietuvių kalbos įstatyme („19 straipsnis. Valstybė rūpinasi taisyklingos lietuvių kalbos presti-

¹² Pavyzdžiui, kad ir koks nesistemiškas būtų kokio nors aukštosios mokyklos dėstytojo kirčiavimas (pvz., *informac̄inis, su vienù projektù*), bet viešai kalbant sukirčiuoti žodį *universitete* ne galūnėje, o su atrauktiniu kirčiu antrajame nuo galo skiemenyje, jau, ko gero, būtų neprestižiška. Šiuo atveju ištis prestižinė ir kodifikuota norma sutampa.

¹³ Pavyzdžiui, bent iki 2010 m. pabaigos Lietuvos nacionalinės televizijos žinių laidose vedėjams ir reporteriams žodžius *biblioteka, kioskas* buvo privaloma tarti su *j*. Remtasi, matyt, Vytauto Vitkausko *Lietuvių kalbos tarties žodynu* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2–as leid., 2001), kuriame variantai su *jotu* nurodomi kaip pagrindiniai, o be *joto* – kaip šnekamojo stiliaus. Tačiau tokia pagrindinė norma vargu ar laikytina realiąja ir perspektyvia; greičiau tai esąs nereikalingas persistengimas (žr. Pupkis A. Ką parodė Kalbos švaros dienos? – *Gimtoji kalba* 6, 2006, 11).

žu¹⁴) ir Valstybinės kalbos politikos 2003–2008 m. gairėse (Gairės 2003), taip pat naujajame jų projekte (Gairės 2008) (apie tai išsamiau žr. 5-ame straipsnio skyrelyje).

Lietuvoje pasirodo vis daugiau sociolingvistinių tyrimų dėl kalbinių nuostatų, susijusių su kalbos ar kokios jos atmainos prestižo samprata. Gerai žinomi Daivos Aliūkaitės ir Meilutės Ramonienės darbai, kuriuose prestižiškumo aspektu nagrinėjami bendrinės kalbos ir atskirų tarmių santykiai (plg. du iš jų: Ramonienė 2006: 137–147; Aliūkaitė 2009: 160–187).

Irena Kruopienė tyrė, koks studentų požiūris į taisyklingos kalbos vartoseną, kaip suvokiama lietuvių kalbos vertė ir jos prestižas (Kruopienė 2006: 74–79). Padarytos išvados, kad studentai nėra abejingi kalbos reikalams, tačiau aiškiai pasitvirtina ankstesnių tyrimų duomenys, kad lietuvių kalbos prestižas mūsų visuomenėje nėra pakankamas (taip manė apie 61 proc. apklaustųjų); svarbiausių sričių, kur turėtų būti vartojama taisyklinga kalba, padėtis, studentų akimis, nėra gera: taisyklingą kalbą per televiziją ir radiją nurodo girdintys kiek mažiau kaip pusė studentų, o valstybinėse institucijose – kiek mažiau kaip trečdalis; be to, kalbos taisyklingumą su prestižiškumu sieja toli gražu ne visi (šiuo atveju – apie 65 proc. apklaustųjų studentų).

Panašus tyrimas atliktas Giedrės Bertašienės ir Genovaitės Kačiuškienės: nagrinėtas dviejų Tauragės rajono gimnazijų mokytojų požiūris į lietuvių kalbos prestižą ir vartoseną (Bertašienė, Kačiuškienė 2009: 7–11). Kad lietuvių kalbos prestižas nepakankamas, nurodė 71 proc. mokytojų. Nors straipsnyje daroma išvada, kad prestižinės kalbos etalonu apklaustieji laiko televizijos ir radijo, iš dalies – ir pačios mokyklos kalbą, tačiau su kalbos taisyklingumu televiziją ir radiją sieja tik 29 proc., mokyklą – 16 proc. mokytojų, o kad ir TVR, ir mokyklos kalba yra taisyklinga, mano 27 proc. mokytojų.

Vidutinio amžiaus žurnalistų vyrų požiūris į kalbos politiką, kartu ir į prestižinę kalbą, buvo tirtas pagal bendrą lietuvių ir latvių projektą „Balsoc“ (žr. Nevinskaitė 2009: 173–189). Aprėpties platumu iš kitų Lietuvoje atliekamų šios srities tyrimų išsiskiria projektas „Miestų kalbos“ (žr. Kalėdienė 2009: 287–293)¹⁵. Viena iš pastarojo projekto tyrimų išvadų –

¹⁴ Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymas. – Žin., 1995, Nr. 15–344; 2002, Nr. 68–2760; žr. <http://vlkk.lt/i/u/file/Istatymai/Valstybines_Kalbos_ist.doc>

¹⁵ Šių abiejų projektų duomenys dar tik apibendrinami ir daugiau publikacijų turėtų pasirodyti netolimoje ateityje. Išsamios informacijos apie projektus galima rasti internete: <http://www.lki.lt/LKI_LT/index.php?option=com_content&view=article&id=485&Itemid=10> ir <<http://projektai.vu.lt/miestaiirkalbos>> (žiūrėta 2010 08 15).

„miestiečių kalbinės nuostatos tarmių atžvilgiu rodo neigiamas tarmių prestižo tendencijas, kurios gali vesti į tarmių, vietinių kultūrų ir vietinės tapatybės nykimą“.

Nors einama teisingu keliu, bet tie tyrimai, kaip ir esti pradžioje, dažniau apima siaurai pagal įvairius kriterijus parinktų socialinių grupių (geografinę priklausymą, amžių ar užsiėmimą), o ne reprezentatyviai visų kalbos vartotojų, kurie numatomi kaip šio planavimo tikslų adresatai, kalbines nuostatas, todėl nerodo visumos vaizdo, ir kol kas negalima tiksliau pasakyti, ką įvairūs visuomenės sluoksniai laiko prestižiška kalba. Neištyrus šių kalbinių nuostatų įvairiais socialinių požymių pūjviais, kalbos politikams dar sunku orientuotis, kokie kalbos planavimo veiksmai turėtų didžiausią poveikį norimiems tikslams pasiekti, ankstoka kalbėti apie paties prestižo praktinį planavimą, nors, kaip minėta, oficialiuose dokumentuose tokio planavimo gairės yra brėžiamos.

Iš to, ką lietuvių kalbinėje spaudoje pavyko surankioti apie lietuvių kalbos prestižą, galima daryti išvadą, kad jo planavimui svarbūs tokie dėmenys:

- lietuvių kalbos ir kitų kalbų (ypač anglų, taip pat Lietuvoje gyvenančių mažumų kalbų) prestižo santykis,
- bendrinės kalbos ir tarmių prestižo santykis,
- bendrinės kalbos vartojimo sritys, kur turi (turėtų) funkcionuoti pavyzdinė (prestižinė) kalba,
- visuomenės sluoksnis, kalbantis prestižine kalbos atmaina,
- prestižinė kalbos forma (jos santykis su bendrinės kalbos norma),
- kalbininkų autoritetas ir jų profesijos prestižas kaip kalbos prestižo dalis.

4. KALBOS PRESTIŽO PLANAVIMAS, JO TIKSLAI, VYKDYTOJAI IR PRIEMONĖS

Grįžtant prie užsienio kalbinėje literatūroje svarstomų kalbos prestižo planavimo klausimų, reikia pasakyti, kad jo šalininkai kalbos statuso ir kalbos mokymo planavimą laiko tik puse darbo; kalbos planavimo tikslų (kalbos atgaivinimo, palaikymo ar keitimo kita kalba) nepavyktų pasiekti be kalbos prestižo planavimo, nesvarbu, ar jis būtų atviras ar paslėptas (Zhao, Liu 2007: 124). Pradėta daugiau dėmesio kreipti į pačią kalbos planavimo motyvaciją (plg. Ager 2001) ir tobulinti kalbos planavimo rezultatų perėmimo teoriją

(Ager 2005). Kalbant apie kokios kalbos ar atmainos atgaivinimą, skiriamos keturios teorinės sąvokos: statusas, prestižas, tapatybė ir įvaizdis. Jų ryšiai klostosi poromis: įvaizdį galima laikyti tam tikru visuomenės tapatybės atspindžiu, o prestižas yra nuostatų dėl kalbos statuso rezultatas. Planavimas pakeisti statusą ar tapatybę dažnai laikomas realiuoju planavimu, panašiu į socialinių ar ekonominių pokyčių planavimą, o prestižo ar įvaizdžio keitimas reikalauja manipuliacijų emocijomis panašiai kaip prekybos vadyboje. Todėl nenuostabu, kad kaip kalbos prestižo planavimo priemonės gali būti naudojami vadybos ir reklamos elementai, įvairūs kalbos vartotojų skatinimo būdai (pavyzdžiui, prizai už geriausius pasiūlytus naujus žodžius, už geriausią kūrybinį rašto darbą ar už laimėjimus kalbos viktorinose).

Pabrėžiama, kad kalbos prestižo planavimo negalima tapatinti su kalbos statuso planavimu, nes pastarasis paprastai įgyvendinamas primestiniu būdu, o tai būdinga „iš viršaus“ taikomiems metodams. Prestižo ir įvaizdžio planavimas reikalauja veiksmų „iš apačios“, pagrįstų demokratiškumu ir įtikinėjimu. Prestižo planavimas nukreiptas į nuostatų keitimą ir tapatybės kūrimą švelnesnėmis ir ne tokiomis provokuojančiomis priemonėmis. Jis remiasi ilgesnį laiką trunkančiu bendradarbiavimu su tikslinėmis grupėmis, kurioms kalbos produktai yra planuojami, ir jų parama. Jeigu planuotą produktą vartoja prestižą turintys individai (socialinis elitas), kurių kalbinis elgesys veikia visą visuomenę, šitaip sukuriama sektini prestižiniai modeliai, kurie spontaniškai mėgdžiojami ir greitai plinta (Zhao, Liu 2007: 114).

Svarbiausias kalbos prestižo planavimo tikslas – sukurti kalbai ar atmainai palankų psichologinį pagrindą (Mesthrie, Swann ir kt. 2000: 387). Kalbų prestižo planavimo tikslai susiję su tų kalbų ar atmainų poreikiais, – kad jos būtų plėtojamos, skatinamos ir intelektualizuojamos, ypač kreipiant dėmesį į mokslo kalbą, profesinę kalbą ir aukštosios kultūros (kuri, reikėtų suprasti, priešinama masių kultūrai. – R. M.) kalbą (Baldauf 2005: 962). Į kalbos prestižo planavimą turi būti įtraukti tie individai ir jų grupės bei institucijos, kurioms tenka atsakomybė kurti kalbos įvaizdį ir skatinti prestižinės kalbos vartojimą pagrindinėse kalbos vartojimo srityse.

Kadangi kalbos planavimas paprastai sprendžia problemas, kurios yra iš esmės sociopolitinės, dar E. Haugenas nurodė, kad kalbos specialistai – toli gražu ne vieninteliai kalbos planavimo vykdytojai (Haugenas 1994 [1966]: 25–27). Čia būtina bendra sociologų ir teisininkų, politikų bei politologų veikla, o turint galvoje kalbos mokymo planavimą – ir bendradarbiavimas su edukologais. Kalbos specialistų daugiausia reikia apsispren-

džiant dėl bendrinės kalbos pagrindo ir kalbos kodifikacijos darbui, taip pat kartu su kitų sričių specialistais tvarkant terminiją ir pritaikant ją naujiems visuomenės poreikiams. Tarp kalbos planavimo vykdytojų iškeliamas ir rašytojų vaidmuo: jie palaiko rašytinę tradiciją, stiprina sunormintą kalbos atmainą, patys prisideda prie meninio stiliaus plėtros. Lietuvoje neišleistini iš akių ir etnologai, galintys padėti sukurti platesnį kalbos, jos vertės ir unikalumo kontekstą.

Kalbos prestižo planavimui apskritai svarbiausia yra bendra įvairių sričių ir lygmenų institucijų ir pavienių asmenų veikla. Ši mintis yra natūraliai įsigyvenusi ir Lietuvoje: suvokiama, kad lietuvių kalbos prestižui visuomenėje išlaikyti reikia valstybės ir visuomenės sąveikos (Labutis 2006):

Organizacinio darbo naštos neturėtų kratytis švietimo ir kultūros centrų darbuotojai, patriotinių organizacijų nariai ir, žinoma, visi, kas save sieja su Lietuvių kalbos draugija. Materialiai remti gimtosios kalbos renginius galėtų laikyti savo prestižo reikalu daugelio įstaigų vadovai, lietuviais save laikantys verslininkai. Valsitybė čia taip pat negali likti nuošalyje – juk visa tai siejasi su suaugusiųjų švietimo tikslais. [...] Gražiausią sumanymą galima sužlugdyti nesugebant surasti ir į darbą įtraukti profesionalių, sąžiningų, jaučiančių atsakomybę vykdytojų. O jų verta ieškoti ne tik tarp darbais apsikrovusių mokytojų lituanistų bei miestų kalbos tvarkytojų, bet ir tarp dešimčių, gal ir šimtų į pensiją išėjusių gerų šios srities specialistų. Keista, kad niekam nereikalinga net daugelio į pensiją išėjusių aukštųjų mokyklų profesorių ar docentų profesinė ir gyvenimiška patirtis.

5. ESTIJOS, LATVIJOS IR LIETUVOS KALBOS PRESTIŽO PLANAVIMAS KALBOS POLITIKOS GAIRĖSE

Panašaus pobūdžio trijų šalių dokumentai leidžia palyginti dabarties kalbos politikų požiūrį į kalbos prestižą ir jo planavimą, išsiaiškinti, iš kokių dėmenų kuriama kalbos prestižo samprata, kokios numatomos jo stiprinimo priemonės. Prie Lietuvos sustotina ir plačiau.

5.1. Estija

Estų kalbos politikos planavimo dokumente „Estų kalbos raidos strategija 2004–2010 m.“, kuris patvirtintas Estijos Respublikos Vyriausybės, tarp kitų tikslų ir uždavinių kalbama ir apie estų kalbos viešojo įvaizdžio kūrimą (DSEL 2004: 29–30). Nurodoma, kad reikia kelti kalbinį visuomenės

sąmoningumą, formuoti kalbines nuostatas, skatinti visuomenėje gerą var-
toseną ir kurti teigiamą kalbos įvaizdį. Teigiama, kad iki šiol Estijoje filo-
logai, rašytojai ir gimtosios kalbos mokytojai rūpinasi kalbos įvaizdžiu iš
nuovokos, suprasdami savo misiją. Niekas to nesvarsto profesionaliai ir
sistemiškai. Keliamas tikslas sukurti estų kalbos įvaizdžio kūrimo sistemą
ir plėtoti moksliniais tyrimais pagrįstą įvaizdžio kuriamąją veiklą. Šiam
tikslui pasiekti buvo numatyti ir konkretūs uždaviniai:

- pradėti nacionalinę programą „Estų tapatybė 2005–2009“;
- parengti tapatybės koncepciją, prisiderinant prie bendrojo lavinimo mokyklų,
ir organizuoti gimtosios kalbos mokytojams kursus apie lingvistinį įvaizdžio
kūrimą;
- nušviesti kalbos problemas ir įvykius žiniasklaidoje;
- sukurti ir platinti tekstynus ir duomenų bazines, televizijos ir vaizdo filmus,
informacinę medžiagą ir t. t. visai visuomenei, kad tai skatintų estų kalbos
vartojimą;
- organizuoti renginius, kiek įmanoma, skatinti estų kalbos įvaizdį visose gyve-
nimo srityse;
- kurti studentų kalbos palaikymo grupes;
- remti estų kalbos funkcionavimą internete ir ten kelti jos įvaizdį.

5.2. Latvija

2005 m. Latvijos Respublikos Vyriausybės patvirtintame dokumente Vals-
tybinės kalbos politikos gairės 2005–2014 m. (GSLP 2007: 28–30) atskirai
apie latvių kalbos įvaizdžio ar prestižo kūrimą nekalbama, bet iš nurodomų
kalbos politikos tikslų ir priemonių matyti, kad šios krypties veikla Latvi-
joje taip pat planuojama: siekiama palaikyti ir plėtoti latvių kalbos vartojimą
ne tik oficialiais valstybės veiksmais, bet ir kūrybiškai – per originaliąją bei
kokybišką verstinę literatūrą, meną (kiną, teatrą), diegti visuomenėje sam-
pratą, kad būtina mokėti ir vartoti valstybinę kalbą, kurti palankią aplinką
latvių kalbai plėtotis, atskleidžiant jos daugerioją kūrybinį potencialą, įtrauk-
ti žiniasklaidą į kalbos ir jos kultūros populiarinimą.

5.3. Lietuva

Valstybinės lietuvių kalbos komisijos dokumente „2007–2009 metų stra-
teginis veiklos planas“ pripažinta, kad viena iš lietuvių kalbos funkciona-
vimo grėsmių yra „lietuvių kalbos prestižo menkėjimas kai kuriose visuo-

menės grupėse“. Ta nuostata perkelta ir į 2009 m. patvirtintą strateginį 2010–2012 m. veiklos planą¹⁶. Apie kalbos prestižą užsiminta Valstybinės kalbos politikos 2003–2008 m. gairėse (Gairės 2003), o kiek plačiau kalbama naujajame 2009–2013 m. projekte (Gairės 2008). Trečioje dalyje „Padėties apžvalga“ prie kalbos statuso rašoma:

21. Dabarties pokyčių akivaizdoje lietuvių kalbos išlikimui didžiulę reikšmę turi ne tik jos teisinė padėtis, bet ir prestižas. Demokratėjanti visuomenė išlaikyti savo kalbą gali tik sąmoningai suvokdama jos vertę ir galimybes, aktyviau įsitraukdama į kalbos norminimą ir prisidėdama prie jos turtinimo ir vystymo. Pastaraisiais metais rasta naujų būdų sudominti visuomenę lietuvių kalba: organizuojamas Nacionalinio diktanto konkursas, moksleiviams rengiami kalbos konkursai internetu, kuriami elektroniniai kalbiniai žaidimai, pradėta vykdyti valstybinė Skaitymo skatinimo programa. Tačiau lietuvių kalbos prestižo formavimas reikalauja profesionalios ir sistemingesnės požiūrio, pagrįsto visuomenėje vykstančių kalbinės elgsenos, vertybinių nuostatų pokyčių tyrimais. Lietuvių kalbos prestižas susijęs su visos lietuvių kultūros kontekstu, todėl būtina aktyviau skatinti ir remti knygų lietuvių kalba leidybą, bibliotekų aprūpinimą knygomis, tarp jų ir lituanistinėmis, lietuviško turinio gausinimą internete.

Penktoje „Gairių“ projekto dalyje „Valstybinės kalbos politikos uždaviniai ir jų sprendimo būdai“ prie kalbos statuso nurodoma, kaip būtų galima pagerinti esamą padėtį:

43. Stiprinti lietuvių kalbos prestižą:

- 43.1. Plėtoti lituanistikos plačiąją prasmę (ne tik lietuvių kalbos, bet ir lietuvių literatūros, Lietuvos istorijos) sąsajos su lietuviškąja tapatybe koncepciją ir skatinti viešąjį diskursą šia tema.
- 43.2. Plėtoti politinį ir kultūrinį žiniasklaidos, akademinės bendruomenės ir plačiosios visuomenės dialogą dėl nacionalinių kalbų perspektyvos globalėjančiame pasaulyje.
- 43.3. Remti lietuvių kalbos savitumą ir turtingumą atskleidžiančius literatūros, teatro, kino, muzikos kūrinius ir skatinti jų sklaidą.
- 43.4. Ugdyti visuomenės kalbinį sąmoningumą.
- 43.5. Rūpintis lietuvių kalbos įvaizdžiu užsienio lietuvių bendruomenėse.

Taigi Lietuvos kalbos politikoje kalbos prestižas siejamas su lietuvių kalbos statusu ir dar neišplėtojamam iki savarankiško kalbos planavimo (politikos) dėmens, tačiau oficialiuosiuose dokumentuose jam skiriama

¹⁶ Prieiga internete: <http://www.vlkk.lt/i/u/file/Metu_planas/2010_planas_patiksl.pdf> (žiūrėta 2010 07 12).

nemaža dėmesio: apibrėžiami pagrindiniai tikslai, kryptys ir priemonės tiems tikslams pasiekti.

Iš „Gairių“ projekte suminėtu lietuvių kalbos prestižo stiprinimo būdų ypač svarbi yra nuostata ugdyti visuomenės kalbinį sąmoningumą, nes kaip tik visuomenės vidinė motyvacija vartoti lietuvių kalbą, jai teikti pirmenybę prieš kitas kalbas bei jų apraiškas ir yra kalbos prestižo palaikymo pagrindas. Taigi, pasak Bronio Savukyno, būtina „bendrinę kalbą padaryti *patraukliai reikalingą* visuomenei“ (Diskusija 2005).

Kalbinis sąmoningumas pirmiausia reiškia suvokti lietuvių kalbos vertę – simbolinę ir praktinę, o tai suvokus visokeriopai palaikyti lietuvių kalbos vartosenos gyvybingumą tiek Lietuvoje, tiek išsivijoje. Tačiau šis uždavinys darosi sunkokai įgyvendinamas dėl pačios visuomenės vertybinio persiorientavimo pastaruoju metu. Vertybinė kalbinė orientacija neatskirama nuo viso kintančio visuomenės verčių lauko: patriotizmo menkėjimo, nusivylimo bendra tautos idėja ir jos ateitimi, su tuo susijusios didelės emigracijos (turint galvoje ir tai, kad lietuviai yra sparčiausiai Europoje nykstanti tauta), požiūrio į šeimą ir kitas pamatines tradicines vertybes pokyčių, taip pat globalizacijos veikiamos tautų ir kalbų niveliacijos. Įvertinti šiuos pokyčius ir numatyti tautai ir valstybei svarbiausius ateities tikslus ir uždavinius yra bendras daugelio valdžios institucijų reikalas. Psichoterapeutas Eugenijus Laurinaitis viename interviu yra sakęs, kad šiam bendriausiam reikalui valstybė neturi apsiriboti tik įstatymų rengimu ir lėšų skyrimu numatytiems tikslams siekti. Būtina ir propaganda (Laurinaitis 2010):

Propaganda aprėptų ilgalaikes programas, kuriomis siekiama keisti mūsų visuomenės vertybes ir požiūras. Jei norime, kad visuomenėje kažkas kistų, tai turime iš anksto suplanuoti adekvačius veiksmus. O adekvatūs veiksmai paprastai turi būti orientuojami į labai ilgalaikius dalykus, nes vertybės kinta labai lėtai.

Propaganda (tikrąja, o ne iškreipta reikšme)¹⁷ turi tapti ir kalbos prestižo planavimo dalimi, – ji turi būti ne tiesmuka, banali ir įkyri, o apgalvota, subtili ir psichologiškai paveiki. Antraip visuomenėje ilgainiui įsigalės ypač tarp jaunimo skleidžiamos nihilistinės mintys, kad lietuvių kalbos mokytis neapsimoka, ji vis tiek išnyksianti (plg. Kalėdienė 2009: 290). Todėl neatitiktinai į naują lietuvių kalbos ugdymo bendrojo lavinimo mokyklose stra-

¹⁷ Plg.: **propaganda** [lot. *propago* – skleidžiu, platinu], filos., moksl., rel. ir kt. teorijų, idėjų skleidimas siekiant jomis ugdyti, veikti žmonių požiūras, nuotaikas, skatinti tam tikrus veiksmus (*Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Alma littera, 2001).

tegijos dokumentą įtraukta ir tokia nuostata: „Viešojoje erdvėje diegti požiūrį, kad taisyklinga ir turtinga lietuvių kalba yra visų visuomenės sluoksnių išsilavinimo pagrindas ir socialinio prestižo žymė.“ (Strategija 2010).

Kitas svarbus dalykas – visuomenė turi turėti į ką orientuotis. Pati kalbos prestižo planavimo sąvoka ir užsienio šalių kalbų planavimo praktika rodo, kad stichiškai besiklostančio kokios kalbos ar atmainos prestižo jau nebepaliekama savieigai: jis įtraukiamas į sąmoningo kalbos pokyčių ir raidos reguliavimo procesą. Taigi ir prestižinės kalbos etalonui kurti ir palaikyti turi būti skiriama nemaža kalbos planuotojų dėmesio, – reikia aiškiai suformuluotų tikslų ir praktinės veiklos.

Iš tiesų pastaruoju metu kalbiniam visuomenės švietimui ir lietuvių kalbos prestižui stiprinti skirtų priemonių yra nemažai: kasmet populiarumo nestokojantis nacionalinis diktantas, straipsniai ir diskusijos kalbos klausimais interneto žiniasklaidos priemonėse, viena kita TVR laida ar viktorina, kalbos leidinių pristatymas knygų mugėse, mokinių konkursai (pavyzdžiui, nuo 2008 m. vykstantis konkursas „Švari galva – švari kalba“, www.lituani-ka.lt), akcijos („Kalbą kuriu aš“, www.kalbakuriuas.lt), interneto vardų ir adresų rašymo lietuviškais rašmenimis vėjus (www.lietuviskai.lt), svetimžodžių registracija ir atitikmenų paieška (Kalbos komisija kartu su interneto portalu www.delfi.lt)¹⁸ ir kt. Svarbu, kad prie šios valstybinių institucijų organizuojamos veiklos prisideda ir privačios įmonės.

Lietuvoje veikiančių valstybinių institucijų, taip pat visuomeninių organizacijų (Lietuvių kalbos draugijos, Vilniaus miesto savivaldybėje veikiančios komisijos) veikla, žvelgiant iš šalies, neatrodo itin planinga ir nuosekli, greičiau besiklostanti iš stichiškai kylančių poreikių, iš anksto suformulavus tik bendriausius tikslus, o ne konkrečius uždavinius. Nuo pavienių akcijų reikėtų pereiti prie nuosekliai organizuojamos veiklos ir, kaip ir dera kalbos planuotojams, ne tik numatyti veiklos rezultatus, bet ir įvertinti, ko per tam tikrą laiką pasiekta. Šiuo metu, galima sakyti, vyksta žvalgomieji darbai: imamasi atskirų gerų iniciatyvų, tačiau trūksta veiklos koordinavimo. Neseniai, 2010 m. liepą, įsikūrusi Lietuvių kalbos gynėjų sąjunga rodo, kad aktyvaus sambūrio, kuris spręstų aktualias kalbos politikos problemas, poreikio visuomenėje esama.

Taigi pripažįstant, kad Lietuvoje kalbos politika paremta kalbos planavimu, į lietuvių kalbos prestižą taip pat reikia žiūrėti kaip į planavimo

¹⁸ Daugiau informacijos apie šią veiklą galima rasti Valstybinės lietuvių kalbos komisijos, Valstybinės kalbos inspekcijos, Lietuvių kalbos instituto, Lietuvių kalbos draugijos interneto svetainėse skelbiamose metų ataskaitose.

objektą ir ne tik aiškiai apibrėžti artimiausius ir tolesnius uždavinius, apgalvoti, kokiomis priemonėmis jų bus siekiama, bet ir numatyti, kaip bus įvertinami gauti rezultatai. Turi būti aiškus tautos ir kalbos išlikimo tikslas, kryptis į visame pasaulyje gyvenančių lietuvių bendrumo stiprinimą ir konkretūs uždaviniai: gausinti lietuvių kalbos išteklius ir kurti palankią aplinką jai gyvuoti, kad visuomenė ne menkintų, o bendromis pastangomis stiprintų lietuvių kalbos prestižą ir mūsų šalyje, ir pasaulyje. Mokantis iš pasaulio patirties, šiai veiklai galima rasti įvairiausių būdų. Tačiau tai jau ne vien kalbos specialistų darbas.

IŠVADOS

1. Užsienio šalių kalbos planavimo teoretikų ir praktikų darbai rodo, kad ši sociolingvistikos kryptis pastaruoju dešimtmečiu dėl globalizacijos procesų ir tautų bei kultūrų sąveikos pastebimai suaktualėjo ir sustiprėjo. Kalbos planavimo sąvokos turinys gerokai išsiplėtė, nes kalbos planavimui keliami vis nauji tikslai, keičiasi jo kryptis ir apimamas vis platesnis objektas. Nuo poveikio kalbai einama prie poveikio kalbos vartotojams, ir jie patys skatinami veikti kalbos raidą: prie tradicinių dėmenų – kalbos sandaros standartizavimo ir funkcijų plėtros pridėtas kalbų santykių (statuso) reguliavimas, vėliau kalbos mokymas ir galiausiai kalbos prestižo planavimas. Suprasta, kad kalbos planavimas gali būti sėkmingas tik tada, kai žmonės turi vidinę motyvaciją vartoti kokią nors kalbą ar atmainą, o ne taikant prievartinius administracinius metodus. Taigi kalbos ar jos atmainos prestižas jau nepaliekamas klostytis savaime, o tampa planavimo objektu.

2. Oficialiuosiuose Lietuvos kalbos politikos dokumentuose nurodoma lietuvių kalbos – pirmiausia kaip valstybinės – prestižo svarba visuomenėje (turint galvoje kitų vartojamų kalbų kontekstą) ir numatomi būdai jam stiprinti. Tačiau valstybės institucijų, visuomeninių organizacijų ir pavienių asmenų praktinei veiklai trūksta aiškiai suformuluotų uždavinių ir glaudesnės bendros veiklos.

3. Kaip rodo Lietuvoje atliekami sociolingvistiniai tyrimai, lietuvių kalbos prestižas dėl įvairių priežasčių, ypač dėl tautinės tapatybės ir tradicinių vertybių menkėjimo, didelės emigracijos ir kitų veiksnių, nėra stiprus. Jam stiprinti reikia aiškiai kalbos raidos kryptį ir tikslus numatančios kalbos planavimo strategijos ir apibrėžtų kalbos prestižo planavimo uždavinių, kurie turi būti pagrįsti sociolingvistinių visuomenės kalbinių nuostatų ir dabarti-

nės vartosenos tyrimų rezultatais. Visuomenė, nepamirštant ir lietuvių kalbos išlaikymu suinteresuotos išeivijos bei emigrantų, turi būti aktyviau įtraukiama į kalbos paveldo palaikymo ir kalbos kūrybos procesą.

4. Svarbu planingai rūpintis ir bendrinės lietuvių kalbos prestižu, įtraukti į šią veiklą tikslines bendrinės lietuvių kalbos vartotojų grupes – žurnalistus, rašytojus, vertėjus, kalbos redaktorius, mokytojus, studentus ir kt. Tam būtinas pagrindas – prestižinės bendrinės kalbos etalonas, t. y. reali dabartinę vartoseną atitinkanti kodifikacija. Svarbiausios bendrinės lietuvių kalbos prestižo planavimo kryptys galėtų būti šios:

- 1) norminamosios kalbinės informacijos sklaida, jos operatyvumas, aiškumas ir argumentacija;
- 2) kalbos etalono palaikymas ir pavyzdingos kalbos vartotojų (pavyzdžiui, TVR žinių vedėjų) ugdymas bei svarbiausių visuomenei poveikį darančių kalbos vartojimo sričių priežiūra;
- 3) apgalvotas kalbos naujovių (ypač naujadarų) diegimas, švelninant dabartinę dažnai neigiamą vartotojų reakciją;
- 4) kalbos praktikų veiklos prestižo kėlimas;
- 5) geriausios užsienio šalių kalbos prestižo planuotojų patirties nagrinėjimas ir pritaikymas lietuvių kalbos reikmėms.

LITERATŪRA

- Ager D. 2001: *Motivation in language planning and language policy*, Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- Ager D. 2005: Prestige and image planning. – *Handbook of Research in Second Language Teaching and Learning*. Ed. E. Hinkel, London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1035–1054.
- Aliūkaitė D. 2009: Bendrinės kalbos vaizdinių tikslumas: *kvazistandarto* problema. – *Respectus Philologicus* 16 (21) A, 160–187.
- Ammon U. 2004: Standard Variety. – *Sociolinguistics. An international handbook of the science of language and society*. Eds. U. Ammon, N. Dittmar, K. J. Mattheier, P. Trudgill, 2nd ed., V. 1, Walter de Gruyter, 273–283.
- Bakmand B. 2000: National language planning, why (not)? – *Intercultural Communication* 3. Ed. J. Allwood. Prieiga per internetą: <<http://www.immi.se/intercultural/nr3/bakmand.htm>> (žiūrėta 2010 08 15).
- Baldauf R. B. 2004: Issues of prestige and image in language-in-education planning in Australia. – *Current Issues in Language Planning* 5(4), 376–388.
- Baldauf R. B. 2005: Language planning and policy research: An overview. – *Handbook of Research in Second Language Teaching and Learning* (Chapt 52). Ed. E. Hinkel, Mahwah, NJ: Erlbaum, 957–970.

- Baldauf R. B. 2006: Rearticulating the Case for Micro Language Planning in a Language Ecology Context. – *Current Issues in Language Planning* 7 (2–3), 147–170. Prieiga per internetą: <<http://espace.library.uq.edu.au/eserv/UQ:121324/HCA10UQ121324.pdf>> (žiūrėta 2010 11 11).
- Bertašienė G., Kačiuškienė G. 2009: Tauragiškių mokytojų požiūris į lietuvių bendrinės kalbos prestižą ir jos vartoseną. – *Jaunųjų mokslininkų darbai* 2 (23), 7–11.
- Christian D. 1994 [1990]: Kalbų planavimas kalbotyros požiūriu. – *Sociolinguistika ir kalbos kultūra*. Sud. Laima Grumadienė ir Rūta Marcinkevičienė, Vilnius: Gimtoji kalba, 29–40.
- Cobarrubias J. 1983: Ethical Issues in Status Planning. – *Progress in Language Planning: International Perspectives*. Eds. J. Cobarrubias, J. Fishman, New York: Mouton Publishers.
- Cooper R. L. 1989: *Language Planning and Social Change*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Daoust D. 1997: Language planning and language reform. – *The handbook of sociolinguistics*. Ed. F. Coulmas, Oxford: Blackwell, 436–452.
- Diskusija 2005: Iš diskusijos „Lietuvių kalba ir Lietuvos kultūra ateities Europoje: raidos perspektyvos“ Lietuvos Respublikos Seimo Konstitucijos salėje 2005 m. vasario 14 d. – *Literatūra ir menas*, gegužės 6.
- DSEL 2004: *Development strategy of the Estonian language 2004–2010*, Tartu.
- Edwards J. 1996: Language, prestige and stigma. – *Contact linguistics: An International Handbook of Contemporary Research*. Ed. H. Goebel et al., Berlin, New York: Walter de Gruyter, 703–708.
- Ferguson G. 2006: *Language planning and education*, Edinburgh University Press Ltd.
- Gairės 2003: Valstybinės kalbos politikos 2003–2008 m. gairės. – Prieiga per internetą: <<http://vlkk.lt/lit/apie/kalbos-politikos-gaires>> (žiūrėta 2010 01 10).
- Gairės 2008: Valstybinės kalbos politikos 2009–2013 m. gairės (projektas). – Prieiga per internetą: <<http://vlkk.lt/lit/10110>> (žiūrėta 2010 01 10).
- Groof J. de 2002: Two hundred years of language planning in Belgium. – *Standardization. Studies from the Germanic languages*. Eds. A. R. Linn, N. McLelland, John Benjamins, 117–134.
- GSLP 2007: *Guidelines of the state language policy for 2005–2014*, Rīga.
- Haarmann H. 1990: Language planning in the light of a general theory of language: A methodological framework. – *International Journal of the Sociology of Language* 86 (1), 103–126.
- Haugen E. 1983: The implementation of corpus planning: theory and practice. – *Progress in language planning. International perspectives*. Eds. J. Cobarrubias, J. A. Fishman, Berlin: Walter de Gruyter, 269–289.

- Haugenas E. 1994 [1966]: Kalbotyra ir kalbos planavimas. – *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*. Sud. Laima Grumadienė ir Rūta Marcinkevičienė, Vilnius: Gimtoji kalba, 14–28.
- Kalėdienė L. 2009: Viešoji nuomonė ir kalbų politika. – *Kalbos kultūra* 82, 287–293.
- Kaplan R. B., Baldauf R. B. Jr. 1997: *Language planning: from practice to theory*, Clevedon: Multilingual Matters.
- Kloss H. 1966: Types of Multilingual Communities: A Discussion of Ten Variables. – *Sociological Inquiry* 36 (2), 135–145.
- Kloss H. 1969: *Research possibilities on group bilingualism: a report*. – Québec: International Center for Research on Bilingualism.
- Kruopienė I. 2006: Taisyklingos kalbos vartoseną studentų akimis. – *Žmogus ir žodis* 1, 74–79.
- Labutis V. 2006: Kaip visuomenę sudominti lietuvių kalba. – *Literatūra ir menas*, gegužės 4.
- Laurinaitis E. 2010: E. Laurinaitis: esant dabartinei politikai, nyksime kaip tauta [interview: kalbėjosi Vladimiras Laučius]. – *www.delfi.lt*, sausio 15. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/elaurinaitis-esant-dabartinei-politikai-nyksime-kaip-tauta.d?id=27697855>> (žiūrėta 2010 04 25).
- Mesthrie R., Swann J., Deumert A., Leap W. L. 2000: *Introducing sociolinguistics*, Edinburgh University Press.
- Milligan L. 2007: A Systems Model of Language Planning. – *Cambridge Postgraduate Conference in Language Research*, 192–198. Prieiga per internetą: <http://www.ling.cam.ac.uk/camling/Manuscripts/CamLing2007_Milligan.pdf> (žiūrėta 2010 01 05).
- Nahir M. 2006 [1984]: Language Planning Goals: A Classification. – *Sociolinguistics: the essential readings*. Eds. Ch. B. Paulston, G. R. Tucker, 2nd ed., Blackwell Publishing Ltd, 423–448.
- Nekvapil J. 2006: From Language Planning to Language Management. – *Sociolinguistica* 20, Tübingen: Niemeyer, 92–104. Prieiga per internetą: <<http://uk-online.uni-koeln.de/remarks/d5134/rm2169329.pdf>> (žiūrėta 2010 03 20).
- Nevinskaitė L. 2009: Grėsmės kalbai ir kalbos priežiūra: žurnalistų požiūris. – *Kalbos kultūra* 82, 173–189.
- Pupkis A. 1995: Prestižinė kalba ir Jablonskio autoritetas. – *Gimtoji kalba* 12, 1–4.
- Pupkis A. 2005: *Kalbos kultūros studijos*, Vilnius: Gimtasis žodis.
- Ramonienė M. 2006: Nuostatos dėl bendrinės kalbos ir tarmės: Joniškėlio atvejis. – *Kalbos kultūra* 79, 137–147.
- Ricento T. 2000: Historical and Theoretical Perspectives in Language Policy and Planning. – *Journal of Sociolinguistics* 4(2), 196–213.
- Spolsky B. 1998: *Sociolinguistics*, Oxford University Press.

- Strategija 2010: Lietuvių kalbos ugdymo bendrojo lavinimo programas vykdančiose mokyklose 2010–2014 metų strategija. – Prieiga per internetą: <[http://www.smm.lt/ugdymas/docs/Lietuviu%20kalbos%20strategija%20\(1\).pdf](http://www.smm.lt/ugdymas/docs/Lietuviu%20kalbos%20strategija%20(1).pdf)> (žiūrėta 2011 01 20).
- Subačius G. 2002: Two Types of Standard Language History in Europe. – *Res Balticae* 8, 131–150.
- Subačius G. 2004: Standartinių (bendrinių) kalbų istorijos chronologija. – *Metmenys* 84, 97–115. Prieiga per internetą: <http://www.uic.edu/classes/lith/lith520/SUB_strp/SUB_2004_Chron%20METM.PDF> (žiūrėta 2010 03 15).
- Trudgill G. 2003: *A glossary of sociolinguistics*, Edinburgh University Press.
- Vaicekauskienė L. 2004: Teorinės svetimžodžių norminimo prielaidos. – *Skoliniai ir bendrinė lietuvių kalba*. Sud. Jurgita Girčienė, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 9–29.
- Vaicekauskienė L. 2007: *Naujieji lietuvių kalbos svetimžodžiai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Zhao S., Liu Y. 2007: Home Language Shift and Its Implications for Language Planning in Singapore: From the Perspective of Prestige Planning. – *The Asia-Pacific education researcher* 16 (2), 111–126. Prieiga per internetą: <www.philjol.info/index.php/TAPER/article/viewFile/230/231> (žiūrėta 2010 01 06).

Gauta 2010 12 06

LANGUAGE PRESTIGE AND ITS PLANNING

Summary

Although the discussion of language planning has only recently appeared in the Lithuanian linguistic works, the issues of language standardization, language policy and increase of language awareness in society have always been dealt with during the development history of Standard Lithuanian. The article deals with a relatively new aspect of language planning, i. e. language prestige planning.

The aim of the article is to define the concept of language prestige planning and present its treatment in the works of foreign sociolinguists as well as to describe the status of language prestige planning in the current Lithuanian language community, existing both in Lithuania and its exile communities. Due to the current sociolinguistic situation, which is characterized by an increased influence of the English language and other globalization factors arising from international and intercultural contacts, as well as the low prestige of language policy makers in society, these problems become particularly serious.

The article contains an overview of the concept of language planning based on theoretical work by foreign sociolinguists, including E. Haugen, H. Haarmann, R. Cooper, H. Kloss, R. Kaplan, R. Baldauf, and D. Ager. The context of language planning and its issues encompasses both the traditional elements, i. e. language status, language corpus and the planning of teaching, and a new component, which is language prestige planning. The article analyzes the major principles inscribed in the official political instruments of Lithuania, Latvia and Estonia which regulate the issues of language prestige. It also discusses research insights from the studies of language prestige in Lithuania and covers the most important tools for prestige raising implemented during the recent years by the state and private institutions in Lithuania.

The following conclusions have been drawn:

1. Foreign experience in language planning shows that the focus of measures and influence is moving from the influence on language to the influence on language users who are encouraged to develop a conscious approach to language matters. It has been realized that success in language planning can only be achieved when individual language users are personally motivated to choose one or another language variety rather than being forced to do so by administrative tools. Hence, the prestige of a language or its variety becomes an object of planning.

2. The official documents on language policy in Lithuania stress the importance of prestige of the Lithuanian language in society and provide measures for its implementation. Yet the subjects of this activity, i. e. state authorities and individuals, do not have clearly formulated objectives and a well-coordinated plan of action.

3. Scarce sociological research in Lithuania has revealed that the prestige of Lithuanian for different reasons, which in particular are related to the national identity, the low status of traditional values, intense emigration etc., is not very high. Thus its planning and strengthening call for the following measures: 1) a language planning strategy that would outline the direction and objectives of language development and define the tasks for language prestige planning, based on the sociolinguistic principles and studies of the current language use; 2) an institution charged with the task of language prestige planning which would involve relevant target groups into prestige planning activities, namely, journalists, writers, translators, editors, teachers, students, interested members of the emigrants' communities and others; 3) a standard of prestige language variety, i. e. a codification reflecting the current language use.

RITA MILIŪNAITĖ
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
ritam@lki.lt